

Руслана Володимирівна ПІКУС

кандидат економічних наук,
професор,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Анна Сергіївна ХЕМІЙ

аспірантка,
кафедра страхування, банківської справи та ризик-менеджменту,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
E-mail: u_anuta@mail.ru

РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМ ПЕНСІЙНОГО СТРАХУВАННЯ КРАЇН ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ

Пікус, Р. В. Реформування систем пенсійного страхування країн Західної Європи [Текст] / Руслана Володимирівна Пікус, Анна Сергіївна Хемій // Економічний аналіз: зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: О. В. Ярощук (голов. ред.) та ін. – Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2017. – Том 27. – № 1. – С. 131-138. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Вступ. Дослідження зарубіжного досвіду проведення структурної пенсійної реформи є важливим для України. Вітчизняна система пенсійного страхування не була вчасно реформована, тому наразі вона за короткий термін повинна пройти весь той шлях перетворень, який був пройдений європейськими країнами протягом десятиліть.

Необхідною передумовою для ефективних змін є вивчення трансформацій економічної думки у світі щодо поняття «реформа» в контексті пенсійного страхування, механізмів її проведення в західноєвропейських країнах у другій половині ХХ сторіччя.

Мета. Вивчення досвіду країн Західної Європи в проведенні структурних реформ системи пенсійного страхування та його імплементація в Україні.

Результати. У статті досліджено фактори, які обумовлюють структурну пенсійну реформу в Європі, та можливість її проведення в Україні. Визначено історичні етапи виникнення та розвитку пенсійного страхування у світі. Виокремлено дві основні моделі пенсійних систем. Розглянуто зміну економічної думки провідних європейських вчених на пенсійне страхування під впливом часу та трансформацій в економіці. Вивчено причини, на підставі яких у повоєнний період відбулося реформування систем пенсійного страхування в Європі. Розглянуто історію виникнення перших накопичувальних програм та створення недержавного пенсійного страхування, що спричинило структурні реформи в країнах Західної Європи. Досліджено різні фактори, які впливають на ймовірність структурної пенсійної реформи в будь-якій країні і можливість проведення такої реформи в Україні.

Ключові слова: пенсійне страхування; пенсійна система; реформа; накопичувальне страхування; трирівнева пенсійна модель; зарубіжний досвід.

Ruslana Volodymyrivna PIKUS

PhD in Economics,
Professor,
Taras Shevchenko National University of Kyiv

Anna Sergiivna KHEMII

PhD Student,
Taras Shevchenko National University of Kyiv
E-mail: u_anyta@mail.ru

REFORMING OF PENSION INSURANCE SYSTEM OF COUNTRIES OF WESTERN EUROPE

Abstract

Introduction. Investigation of foreign experience of structural pension reform is important for Ukraine. Pension insurance system in Ukraine has not been reformed in time therefore now it should go through all the stages of reforms in short terms. European countries have already passed all these stages. This process has lasted for decades. Investigation of changes in economic thought on the concept of "reform" all over the world in the context of pension insurance and mechanisms of its implementation in Western Europe in the second half of the twentieth century is a prerequisite for effective reform.

Purpose. The research aims to investigate the experience of countries of Western Europe as for the structural reform of pension insurance system and its implementation in Ukraine.

Results. This article explores the factors that cause structural pension reform in Europe and the possibility of its implementation in Ukraine. The historical stages of emergence and development of retirement insurance in the world have been determined. Two basic models of pension systems have been singled out. Economic thought of leading European scientists as for the pension insurance changes under the influence of time and transformations in the economy have been considered. The reasons of the pension insurance reform in Europe in postwar period have been investigated. The history of the first cumulative programs and the creation of private pension insurance that led to a structural reform in the countries of Western Europe have been studied. Different factors that affect the likelihood of structural pension reform in any country and the possibility of such a reform in Ukraine have been investigated.

Keywords: pension insurance; pension system; reform; savings insurance; a three-tier pension model; foreign experience.

JEL classification: G18, G21, G22, J14, E24

Вступ

Становлення та розвиток системи пенсійного захисту на страхових засадах є актуальним для України. Відсутність оперативного реагування на трансформаційні процеси економіки поставила перед системою пенсійного страхування України низку задач, які в інших країнах Європи вирішувались протягом багатьох десятиліть. Необхідність непопулярних реформ, упровадження інституційних обмежень для певних верств населення, підняття пенсійного віку, розвиток накопичувального страхування на сьогодні є першочерговими завданнями на шляху до створення нової ефективної системи пенсійного страхування в Україні. Тому врахування попереднього зарубіжного досвіду реформування систем пенсійного страхування є актуальним і має важливе значення для структурних перетворень і ефективного реформування системи пенсійного страхування в Україні.

Світова наукова думка стосовно питань пенсійного страхування з другої половини ХХ століття репрезентована працями таких відомих вчених, як Кохлі М. [1; 3; 5], Арза К. [2], Джонсон П. [2], Рейн М. [3; 5], Гулемард А. М. [3; 5], Гунстерен Х. [3; 5], Роїк В. [4], Шмідт В. А. [6], Еспінг-Андерсон Г. [8], Мілес Дж. [9], Квадагно Дж. [9], Бонолі Г. [10], Персон П. [11], Наталі Д. [12], Шлуді М. [13], Брукс С. [14; 15], Джеймс Е. [15].

В Україні зарубіжний досвід пенсійного страхування вивчається в працях таких економістів, як Базилевич В. Д. [17], Баніт Ю. В. [19], Кириленко О. П. [18], Лібанова Е. М., Петрушка О. В. [19], Толуб'як В. С. [20], Юрій С. І., Якімова Л. П. та ін.

Значну роль у розробці глобальних досліджень у системі пенсійного страхування у світі відіграли також такі міжнародні організації, як Світовий Банк, Міжнародна організація праці, Агентство США з міжнародного розвитку, Міжнародний Валютний Фонд, Організація економічного співробітництва та розвитку, Організація Об'єднаних Націй.

Мета статті

Мета статті – вивчення досвіду країн Західної Європи в проведенні структурних реформ системи пенсійного страхування та його імплементація в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження

Становлення пенсійного страхування

Витоки державної політики щодо пенсійного страхування сучасних країн світу знаходяться в останніх кількох десятиліттях дев'ятнадцятого сторіччя, коли майже одночасно в Європі було створено дві перші пенсійні схеми. Надалі вони стануть двома основними моделями побудови пенсійних систем у більшості країн світу. Одна з них – Німецька модель 1889 року, запроваджена Отто фон Бісмарком, – заснована на доходах, пов'язаних із трудовою діяльністю, була розподільною й ґрунтувалася на принципі солідарності поколінь. Друга – Данська модель 1891 року, яка сьогодні носить ім'я англійського економіста У. Бевериджа, – заснована на використанні універсальної паушальної ставки, при якій передбачалася перевірка нужденності населення, а фінансування здійснювалося за рахунок державного бюджету. Ці системи ставили перед собою різні завдання: німецька мала на меті збереження соціального статусу працюючого після виходу на пенсію, тоді як данська боролася з бідністю.

Ранні схеми пенсійного забезпечення базувалися на різних моделях та спиралісь на різну політичну ідеологію, проте всі вони пропонували відносно низькі рівні забезпечення при високому рівні пенсійного віку. Сама ідея «виходу на пенсію» лише почала формуватися у свідомості громадян, а пенсія розглядалася більшою мірою як допомога інвалідам, ніж як соціальне страхування для непрацездатної вікової групи [1, с. 126-130]. Пенсійний вік у більшості країн становив приблизно 70 років, а середньоочікувана тривалість життя була низькою (наприклад в Німеччині – 45 років), за таких умов період отримання пенсійного забезпечення був досить коротким. Результатом роботи таких систем пенсійного страхування були доволі низькі витрати державних бюджетів, порівняно із сучасним рівнем витрат.

Значного розширення кордонів запровадження систем пенсійного страхування набуло після другої світової війни. У країнах, де пенсійне покриття було обмежене певним набором професій, пенсії почали виплачувати усьому працюючому населенню. Країни, в яких функціонували лише базові механізми захисту мінімального доходу – паушальні ставки або допомога нужденним, також збільшили розмір пенсійного покриття, в окремих випадках систему оцінки нужденності було ліквідовано, в інших випадках додавалися нові рівні пенсійного забезпечення, засновані на трудовій діяльності та доходах, або взагалі впроваджувалися схеми професійно орієнтованого пенсійного забезпечення. Забезпечення стало більш значимим, пенсійний вік було знижено, а можливість раннього виходу на пенсію була розроблена та запроваджена у багатьох країнах [2]. В окремих випадках спрощення системи отримання пенсійних виплат застосовувалося лише для певного кола спеціальностей, відображаючи не лише їх небезпечний характер, а також і соціально-політичний статус цих професій. Результатом розширення умов покриття та диференціації умов стало перетворення пенсійного страхування на конкурентоздатний механізм захисту доходів населення старшої вікової групи. Роль пенсійного страхування у соціальній політиці поступово зростала та стала визначним інструментом індустріальних перетворень та боротьби з безробіттям [3].

Пенсія як новий універсальний етап життя стала повністю інституціональним явищем лише у другій половині двадцятого сторіччя. Таке перетворення підігрівалося етапом економічного зростання 1950-1960х років, коли багато країн почали запроваджувати пенсії на рівні заміни постійного доходу: або за рахунок соціальної системи накопичувального страхування, або за рахунок розширених професійно-орієнтованих пенсій, що дозволило виходити на пенсію в певному, щораз молодшому віці.

Довготривала еволюція пенсійного страхування була дуже швидкою, разючим прикладом є досвід Німеччини, котра у 1889 представила першу соціальну систему пенсійного страхування, що була доступна для більшої частини населення. З кінця XIX-го сторіччя до початку XXI-го рівень дожиття серед чоловіків до 60 річного віку зріс з 33,5 % до 87,8 %, а середньоочікувана тривалість життя після 60 років з 12,4 років до 20,1 року. Ці додаткові роки поступово підвищували витрати системи пенсійного страхування: частка зайнятого населення серед чоловіків у віці 60 і більше років знизилась з 67,9 % у 1895 до 14,4 % у 2004 році [4]. Іншими словами, вихід на пенсію став окремим етапом життя, якого очікує більшість населення, що є доволі тривалим та структурно відокремленим від оплачуваної праці.

Значні часові проміжки, необхідні для впровадження та прийняття нових правил пенсійного страхування, запроваджених після другої світової війни, означали, що у багатьох країнах їх ефект не проявить себе повною мірою одразу, а лише через кілька десятиліть, коли покоління, що підпадає під нові схеми, почне виходити на пенсію. Більш важливим є те, що у віковій структурі населення переважна та постійно зростаюча частка належала молоді, тобто були значна база молодого працездатного населення та незначна частка старшої вікової групи. Результатом стало те, що витрати на пенсійне

страхування в 1960-х та 1970-х роках були доволі низькими. У 1960-х вони склали 3,6 % від ВВП Швеції, 3,3 % в Італії, 3,7 % в Нідерландах, 2,6 % у Франції, 5,9 % у ФРН, 1,2 % в Іспанії та 3,1 % у Сполученому Королівстві. У 1980-х цей показник збільшився більш ніж у два рази і досяг рівня в 9,6 % від ВВП Швеції, 6,9 % в Італії, 11,4 % у Нідерландах, 7,6 % у Франції, 9,6 % у ФРН, 5,7 % в Іспанії та 5,5 % у Сполученому Королівстві. Витрати пенсійної системи продовжили зростати протягом 1980-х років та перевищили у 1989 році рівень у 9 % від ВВП для Франції, Німеччини та Греції, 11 % у Швеції, Італії та Нідерландах [4]. Подальше зростання витрат, спрогнозоване для нового сторіччя, почали розглядати як ризик нестабільності та стійкості соціальних фінансів та конкурентоспроможності національних економік.

Протягом 1950-х, 1960-х та початку 1970-х років в умовах стійкого економічного зростання негативний вплив пенсій на соціальні фінанси був менш помітним і значним, порівняно із сьогоденням. Уряди спрямували значну частину їх бюджетів на підвищення рівня добробуту, враховуючи, що соціальні витрати та сукупний попит розглядалися як ключові чинники стратегії економічного зростання. Проте ситуація почала змінюватися у середині 1970-х років [5]. Темпи зростання впали, старіння населення стало більш помітним і вираженим, а пенсійні системи досягли піку. Економічна думка почала відходити від кейнсіанства, прямуючи до нових, орієнтованих на пропозицію, течій, котрі звернули значну увагу на продуктивність, міжнародну конкурентоспроможність та дефіцит соціальних фінансів. Значні відрахування із доходів, що були необхідні для фінансування зростаючого рівня пенсійних витрат, особливо у системі накопичувального соціального страхування, не відповідали цим теоріям та ідеям. Зростаючий рівень майбутніх пенсійних зобов'язань також розглядався як ризикогенний. Відтак політичні сили почали звертати увагу на необхідність пенсійних реформ: в економічних, так само як і у політичних, реаліях головним завданням стало забезпечення майбутньої стабільності існуючих пенсійних систем разом із підтриманням їх ефективності.

Забезпечення стабільності систем пенсійного страхування як пріоритетний напрямок реформування XX сторіччя

Риторика щодо сутності «реформ» пенсійного страхування завжди була важливою. Більшість політичних рішень, що підпадали під це поняття, передбачали лише «економію», тобто були спрямовані на скорочення чинних державних програм підтримки добробуту. Більш нейтральними поняттями, якими можна описати те, що відбувалося, стали «зміни» або «трансформація». Як зазначає Вівіан Шмідт, «жодна значна та непопулярна на перших етапах реформа щодо рівня соціального добробуту не буде успішною у середньостроковій перспективі, якщо вона також не зможе успішно змінити основні поняття у розумінні моральної доречності» [6], а зміна цих понять вимагає переконливих аргументів та обговорення. На підтримку значущості реформ існує низка базових аргументів, враховуючи, що існуючі системи пенсійного страхування все частіше стикаються з посиленням фінансових викликів частково через одночасність демографічних проблем у вигляді низької народжуваності та підвищення середньоочікуваної тривалості життя, частково через значний вплив на національні економіки міжнародної конкуренції. Проте перетворення фіскального тягаря на нові інституційні зміни належить до ідей новітніх основних течій економічної думки, лобіюючи необхідність скорочення рівня соціального забезпечення та підвищуючи значущість приватизації.

Реформи спричинили появу нового завдання системи пенсійного страхування. Недержавні пенсійні фонди, що інвестують відрахування робітників на фінансовому ринку, не є винаходом Європи. Вже в 1980-х роках у Чилі було започатковано першу великомасштабну недержавну систему особистих пенсійних рахунків. У 1994 році, значний вплив мав звіт Світового Банку щодо запобігання кризи пенсійного віку, що виступав за розвиток таких схем як одного із рівнів у «трирівневій» моделі, що широко застосовувалася спочатку в країнах Латинської Америки, а потім і у країнах Центральної та Східної Європи [7]. Хоча приписи Світового Банку і не мали прямого впливу на політику Західної Європи, ідея НПФ та інших форм заощаджень отримала значний розголос серед політичних діячів як один із інструментів для забезпечення стабільності соціального пенсійного страхування. Крок за кроком, європейські країни почали запроваджувати добровільні або обов'язкові накопичувальні системи, що у більшості випадків мали адміністраторів у приватному секторі (винятком стала Швеція), проте із різним рівнем державного втручання, особливо у питаннях забезпечення добросовісної конкуренції. Така ситуація була більш відчутною не у країнах зі значною історією особистого пенсійного страхування (Англія), а у країнах, де домінуючою була однорівнева солідарна система (Італія, Німеччина). Ідеї накопичувальних пенсійних систем не обмежилися приватним сектором. Деякі країни представили (або розвинули наявні) «буферні фонди», тобто системи акумулювання активів для державної пенсійної системи, спрямовані на гарантування фінансової стійкості в умовах демографічних коливань.

Як тільки пенсійне страхування та пенсійна реформа стали основними темами політичних дебатів, вони стали основними і для літератури, що розглядає добробут та його формування. З моменту виходу

книги Еспринг-Андерсена «Три слова про капіталізм добробуту» [8], політичні особливості формування добробуту отримали значний вплив на всі подальші дослідження. «Теорія режимів» була орієнтована на оцінку того, як на значну кількість політичних устроїв різних країн впливали різні політичні орієнтири, а отже, ідеї та владні ресурси різних груп, та як вони забезпечують різний рівень добробуту, створюючи кластери країн зі схожою інституційною основою, подібними політичними орієнтирами та приблизно однаковим результатом.

Для систем пенсійного страхування як таких реформи останніх років ХХ сторіччя поставили під питання як «теорію режимів», так і класифікацію Бісмарка-Беверіджа, нові дослідження виникали з метою керування новими реформами [9], та створенням нових «пенсійних режимів» [10]. Як тільки країни з різними системами адаптували та впровадили схожі елементи, попередні класифікації втратили своє значення.

Ідея інституційно обмежених та орієнтованих на загальний шлях розвитку реформ була запропонована Полом Пірсоном у його дослідженні пенсійних реформ Англії та США [11] та набула подальшого розвитку у його наступних працях. Основною проблемою було те, що усталені роками системи підтримки добробуту дуже важко змінити через очікування населення, що ними генеруються. На арені пенсійної політики це стосується очікувань окремих індивідів, а також специфічних груп та об'єднань, що мають значний вплив на політичні рішення (такі як профспілки у країнах з «Бісмарковою» економікою). Країни у таких умовах були «замкнені» у їх одного разу запроваджених інституційних системах, а зміни могли бути лише імплементаційними.

Література, що розглядає шляхи реформування, відповідала за емпіричну оцінку спроб реформ добробуту, особливо 1980-х років та початку 1990-х, коли основним завданням було переконати всіх, а емпіричні аргументи мали найбільшу вагу. Проте у пізніх 1990-х роках та на початку нового тисячоліття багатьом країнам, в тому числі і країнам Західної Європи, вдалося реалізувати більш широкі та в окремих випадках структурні реформи. Разом із цією хвилею структурних реформ ідея «залежності від напрямку» стала об'єктом значної кількості досліджень, постало питання щодо створення умов для перетворення існуючих інституційних обмежень.

Ідея застосування інституційних обмежень та огляд умов, необхідних для успішного впровадження реформ, створили значну базу для досліджень у сфері пенсійної політекономії, що насправді є дебатами на тему впливу та грою поняттям «успіх» у пенсійних реформах Так Д. Наталі розглядає роль профспілок [12], М. Шлуді – політичні та корпоративні угоди [13], а С. Брукс вивчає роль внутрішніх та міжнародних факторів на приватизацію пенсійних систем [14].

У спільній науковій праці С. Брукса і Е. Джеймса досліджені різні фактори, що впливають на ймовірність структурної пенсійної реформи в будь-якій країні (табл. 1). У роботі запропоновано розподіл усіх країн світу на три групи – країни-реформатори, країни-нереформатори в регіоні та країни-нереформатори в усьому світі [15]. Виходячи з цього виділено наступні фактори, що впливають на можливість реформування.

Таблиця 1. Фактори, що впливають на можливість структурної пенсійної реформи в будь-якій країні

№	Фактор	Абревіатура	Значення
1	Імпліментарний пенсійний борг	IPD	Поточна вартість зобов'язань, накопичених нинішніми працівниками в старій системі на сьогоднішній день.
2	Державні витрати	GOV	Зобов'язання, визначені у державному бюджеті країни
3	Експліцитний борг	DEBT	Зовнішньоекономічна заборгованість країни
4	Рівень внутрішніх заощаджень	SAVINGS	Розмір резервного фонду країни
5	Дійсне число політичних партій	PARTIES	Диверсифікація влади, можливість та швидкість прийняття спільного рішення правлячою владою
6	Досвід минулого	PREPLAN	Раніше створені приватні пенсійні інвестиційні програми, їх репутація
7	Мовно-географічний	SPANISH	Наявність мовної і географічної близькості країн
8	Інші можливі змінні		наявність альтернативних джерел фінансування, раніше досягнутий бюджетний профіцит, доходи від приватизації й ін.

*Побудовано автором на основі [15, с. 5-16]

Як результат концептуального бачення перспектив ефективного пенсійного захисту в Україні шляхом побудови стійкої системи пенсійного страхування із тісним зв'язком «внески-виплати», на нашу думку доцільно скористатися рекомендаціями Світового банку, який свого часу запропонував для країн-

реформаторів перехідну структурну модель пенсійної системи [16]. Основна мета такої моделі – нівелювання впливу демографічних чинників на стабільність фінансового стану солідарних систем пенсійного страхування шляхом примноження пенсійних активів на фінансовому ринку та підготовка суспільства до наступних кроків реформи, а саме: поступового скорочення гарантованих державою пенсій та поглиблення персоніфікації пенсійних взаємовідносин між громадянином та державою. Її складовими визначалися три типові рівні, кожен з яких отримав власні детерміновані цілі, форми та джерела фінансування (рис. 1).

На сьогодні існують більш сучасні концепції, що містять додаткові пенсійні рівні та пропонують індексування в межах умовно-накопичувального механізму (NDC), зменшуючи цим притаманні інвестиційні ринкові ризики, проте загальний курс на побудову персоніфікованої накопичувальної системи пенсійного страхування у вітчизняній політекономії реформ повинен залишатися незмінним.

Рис. 1. Модель трирівневої пенсійної системи: цілі, форми та джерела фінансування*

*Побудовано автором на основі [17]

Країни, що досягли успіху у проведенні реформ у системах пенсійного страхування, об'єднувало: створення коаліції більшості з тих, кому реформа сприяла; гарантування пенсіонерам збереження їхніх прав; відтермінування в часі деяких болісних перетворень; виведення за межі реформи впливових соціальних груп; здійснення прямих фінансових компенсацій групам, що побуються втрати влади або певних матеріальних благ; використання поступок та пропозицій механізму політичних компромісів у інших галузях суспільного життя. Пенсіонери і молоді працівники, профспілки, системи соцзабезпечення та недержавні фінансові інституції – всі ці групи піддавалися заохоченню реформаторів до підтримки реформ за допомогою перерахованих вище заходів. Практична реалізація реформи можлива лише за умови, якщо політики-реформатори найвищого державного рівня вважають пенсійну реформу першочерговим завданням та володіють відповідними знаннями і умінням досягати необхідних компромісів у діалозі з суспільством. Водночас у різних країнах виникають подібні труднощі і приймаються типові рішення. Прагматичний підхід у використанні світового досвіду пенсійних реформ є істотною умовою успіху дій української влади в гострих питаннях фінансування пенсійного захисту населення.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Досвід реформування пенсійних систем Європи, заснованих на страхових принципах, сьогодні відіграє важливу роль у реформуванні пенсійної системи України. Європейські країни з післявоєнного часу вже втретє змінюють власні пенсійні системи, враховуючи високу динамічність трансформаційних процесів в економіках країн світу загалом та несприятливі прогнози і фактичні демографічні показники. Система

пенсійного страхування в Україні не була вчасно реформована, тому наразі вона за короткий термін повинна пройти весь той шлях перетворень, який був пройдений європейськими країнами протягом десятиліть. Отже, врахування помилок європейських країн минулих років, а також нових демографічних, соціально-політичних та економічних факторів сьогодні є основною умовою ефективного реформування системи пенсійного страхування в Україні.

Упровадження та розвиток повноцінної тривірневої пенсійної системи, що базується на страхових принципах, надасть можливість диверсифікації можливих ризиків, а саме демографічних ризиків, які мають найбільший вплив на солідарну систему, та ризиків непередбачуваних коливань на фінансових ринках, які роблять нестійкою накопичувальну систему. Така диверсифікація позитивно вплине на стійкість системи пенсійного страхування України і зробить її більш гнучкою та надійною. Пріоритетними напрямками подальших досліджень мають стати: вивчення сучасного досвіду реформування пенсійних систем зарубіжних країн, які відбуваються останнім часом в усьому світі, їх перші наслідки для населення країн, а також можливість імплементації позитивних реформ у систему пенсійного страхування України.

Список літератури

1. Kohli, M. Retirement and the moral economy: an historical interpretation of the German case / M. Kohli // *Journal of Aging Studies*. – 1987. – Vol. 1. – № 2. – P.125–144.
2. Arza, C. The development of public pensions from 1889 to the 1990s / C. Arza, P. Johnson // *Oxford Handbook of Pensions and Retirement Income*. – Oxford: Oxford University Press, 2005.
3. Kohli, M. Time for retirement: comparative studies of early exit from the labor force / M. Kohli, M. Rein, A. M. Guillemard, van H. Gunsteren. – Cambridge/New York: Cambridge University Press, 1991.
4. Роик, В. Обязательное и добровольное пенсионное страхование: Институты и финансы / В. Роик. – М.: Альпина Паблишер, 2014. – 277 с.
5. Kohli, M. Arbeit im Lebenslauf: Alte und neue Paradoxien / M. Kohli, M. Rein, A. M. Guillemard and van H. Gunsteren' // *Geschichte und Zukunft der Arbeit*. – Frankfurt/M: Campus, 2000. – Pp. 362–382.
6. Schmidt, V. A. Values and discourse in the politics of adjustment / F. W. Scharpf, V. A. Schmidt // *Welfare and work in the open economy*. Vol. 1: from vulnerability to competitiveness. – Oxford: Oxford University Press, 2000. – Pp. 229–309.
7. Averting the old age crisis. Policies to protect the old and promote growth / World Bank. – Washington, DC: World Bank, 1994.
8. Esping-Andersen, G. The three worlds of welfare capitalism / G. Esping-Andersen. – Cambridge: Polity, 1990.
9. Myles, J. Recent trends in public pension reform: a comparative view / J. Myles, J. Quadagno, K. G. Banting, R. Boadway // *Reform of retirement income policy. International and Canadian perspectives*. – Kingston, Ontario, School of Policy Studies, Queen's University, 1996, pp. 247–271.
10. Bonoli, G. Two worlds of pension reform in Western Europe / G. Bonoli // *Comparative Politics*. – 2003. – № 35. – Pp. 399–416.
11. Pierson, P. Dismantling the welfare state?: Reagan, Thatcher, and the politics of retrenchment / P. Pierson // Cambridge: Cambridge University Press, 1994.
12. Natali, D. Le rôle des syndicats dans l'innovation des systèmes de retraite: Processus et contenu de reforme dans divers pays de l'Union / D. Natali // *Revue Belge de Sécurité Sociale*. – 2004. – № 4. – Pp. 857–881.
13. Schludi, M. The reform of Bismarckian pension systems / M. Schludi. – Amsterdam: Amsterdam University Press, 2005.
14. Brooks, S. Interdependent and domestic foundation of policy change: the diffusion of pension privatisation around the world / S. Brooks // *International Studies Quarterly*. – 2005. – № 49. – Pp. 273–294.
15. James, E. The Political Economy of Structural Pension Reform / E. James, S. Brooks. // *The Political Economy of Pension Reform*. For presentation at World Bank Research Conference. Sep14-15, 1999. – P. 5-16, 29-36. – Режим доступу: www.worldbank.org.
16. Averting the Old Age Crisis: Policies to Protect the Old and Promote Growth / World Bank. – NY, 1994. – Режим доступу: www.worldbank.org.
17. Базилевич, В. Д. Страхування: підручник / В. Д. Базилевич. – К.: Знання-Прес, 2008. – 1019 с.
18. Кириленко, О. П. Пенсійна реформа в Україні: результати і перспективи [Текст] / О. П. Кириленко // *Розвиток державного пенсійного страхування в умовах пенсійної реформи: монографія* / О. П. Кириленко, Б. С. Малиняк, О. В. Петрушка, М. П. Шаварина; за ред. О. П. Кириленко, Б. С. Малиняка. – Тернопіль: ТНЕУ, 2013. – С. 102-110.
19. Петрушка, О. В. Досвід реформування пенсійних систем зарубіжних країн та його використання в Україні / О. В. Петрушка, Ю. В. Баніт // *Наука й економіка*. – 2015. – № 1(37). – С. 19-27.
20. Толуб'як, В. С. Пенсійні реформи в зарубіжних країнах: особливості та результати / В. С. Толуб'як // *Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер. Економічні науки*. – 2014. – Вип. 9, ч. 5. – С. 200-213.

References

1. Kohli, M. (1987). Retirement and the moral economy: an historical interpretation of the German case. *Journal of Aging Studies* 1(2), 125–144.
2. Arza, C. and Johnson, P. (2005). The development of public pensions from 1889 to the 1990s'. *Oxford Handbook of Pensions and Retirement Income*, Oxford: Oxford University Press.
3. Kohli, M., Rein, M., Guillemard, A. M. and van Gunsteren, H. (eds) (1991). *Time for retirement: comparative studies of early exit from the labor force*. Cambridge/New York: Cambridge University Press.
4. Roik, V. (2014). *Objazatel'noe i dobrovol'noe pensionnoe strahovanie: Instituty i finansy*. Moscow, Al'pina Publisher.
5. Kohli, M., Rein, M., Guillemard, A. M. and van Gunsteren, H. (2000). Arbeit im Lebenslauf: Alte und neue Paradoxien. *Geschichte und Zukunft der Arbeit*. Frankfurt/M: Campus.
6. Schmidt, V. A. (2000). Values and discourse in the politics of adjustment'. *Welfare and work in the open economy. Vol. 1: from vulnerability to competitiveness*, Oxford: Oxford University Press.
7. World Bank (1994). *Averting the old age crisis. Policies to protect the old and promote growth*. Washington, DC: World Bank.
8. Esping-Andersen, G. (1990). *The three worlds of welfare capitalism*, Cambridge: Polity.
9. Myles, J. and Quadagno, J. (1996). Recent trends in public pension reform: a comparative view'. *Reform of retirement income policy. International and Canadian perspectives*, Kingston, Ontario, School of Policy Studies, Queen's University, pp. 247–271.
10. Bonoli, G. (2003). Two worlds of pension reform in Western Europe. *Comparative Politics*, 35(4), 399–416.
11. Pierson, P. (1994). *Dismantling the welfare state?: Reagan, Thatcher, and the politics of retrenchment*. Cambridge: Cambridge University Press.
12. Natali, D. (2004). Le rôle des syndicats dans l'innovation des systèmes de retraite: Processus et contenu de réforme dans divers pays de l'Union. *Revue Belge de Sécurité Sociale*, 4, 857–881.
13. Schludi, M. (2005). *The reform of Bismarckian pension systems*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
14. Brooks, S. (2005). Interdependent and domestic foundation of policy change: the diffusion of pension privatisation around the world. *International Studies Quarterly*, 49, 273–294.
15. James, E., Brooks, S. (1999). *The Political Economy of Structural Pension Reform*. For presentation at World Bank Research Conference. Sep14-15, 1999. P. 5-16, 29-36. Retrieved from: www.worldbank.org.
16. World Bank (1994). *Averting the Old Age Crisis: Policies to Protect the Old and Promote Growth*. NY. Retrieved from: www.worldbank.org.
17. Bazylevych V. D., Filonyuk O. F., Bazylevych K. S., Pikus R. V. (2008). *Strakhuvannya*. Kyiv, Znannya.
18. Kyrylenko, O. P. (2013). *Pensijna reforma v Ukraini: rezul'taty i perspektyvy, Rozvytok derzhavnoho pensijnoho strahuvannya v umovax pensijnoyi reformy*. Ternopil': TNEU.
19. Petrushka O. V. (2015). Dosvid reformuvannya pensiynykh system zarubizhnykh krayin ta yoho vykorystannya v Ukraini. *Nauka y ekonomika*, 1, 19-27. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nie_2015_1_5.
20. Tolub'yak, V. S. (2014). Pensiyne reformy v zarubizhnykh krayinakh: osoblyvosti ta rezul'taty. *Naukovyy visnyk Kherson's'koho derzhavnoho universytetu. Ser. Ekonomichni nauky*, 9(5), 200-213.

Стаття надійшла до редакції 30.03.2017 р.